Fosenfrukt – en ny næring med dype røtter

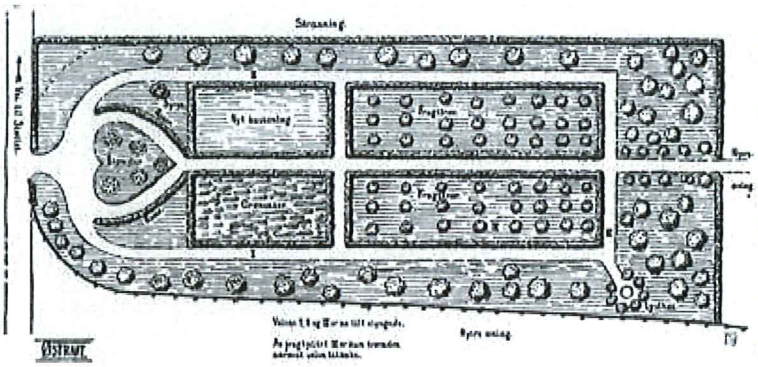

Vridd kirsebærtrestamme fra den nå forfalne frukthagen ved Austråttborgen. Dette eksemplaret er død, men flere av dette treets gamle slektninger lever fortsatt i parken.

Gjennom restaureringen av den gamle frukthagen på Austrått ønsker vi å bygge opp en planteskole for historiske fruktsorter som skal være et instrument for å styrke denne næringen i hele Fosen-regionen. Dette både gjennom produksjon av frukttrær og faglig bistand til fruktdyrkere. Basisen for denne virksomheten skal være en regional kartlegging av historiske frukthager, stedegne fruktsorter, egnede klimasoner for fruktdyrking og en kartlegging av interessenter i utvalgte områder i hele Fosen.

Et betydelig fokus i den norske gårdsmatbølgen har vært rettet mot stedegne nyttevekster og dyreraser. Bevaring og avl av raser som Sidet trønderfe, Rørosku eller gamle norske kornsorter er i dag utbredt og integrert i gårdsmatnæringen. Ørland kultursenter ønsker med dette prosjektet og gjennom arbeidet med herregårdshagen på Austrått å rette fokuset mot stedegne og historiske fruktsorter og bruke disse som en næringsfremmende ressurs i hele regionen.

Fra 1736 vet vi at Austrått hadde en frukt og grønsakshage. Det er registrert et vell av kirsebær- og eplesorter som i delvis forvillet form fortsatt finnes i hagen, i Austråttlunden og i landskapet rundt. Da hagen ble målt opp og beskrevet ved forrige århundreskifte var den fortsatt i hovedsak en frukt og grønnsakhage, men anlagt i barokke mønster som delvis fulgte 1600-tallets plan. I denne sammenhengen ble også de forskjellige fruktsortene dokumentert. Dette ble fulgt opp av en moderne registrering av alle kulturplantene i hagen i regi av NMBU i 1961. Vi har derfor god kunnskap om hagens historiske form og flora.

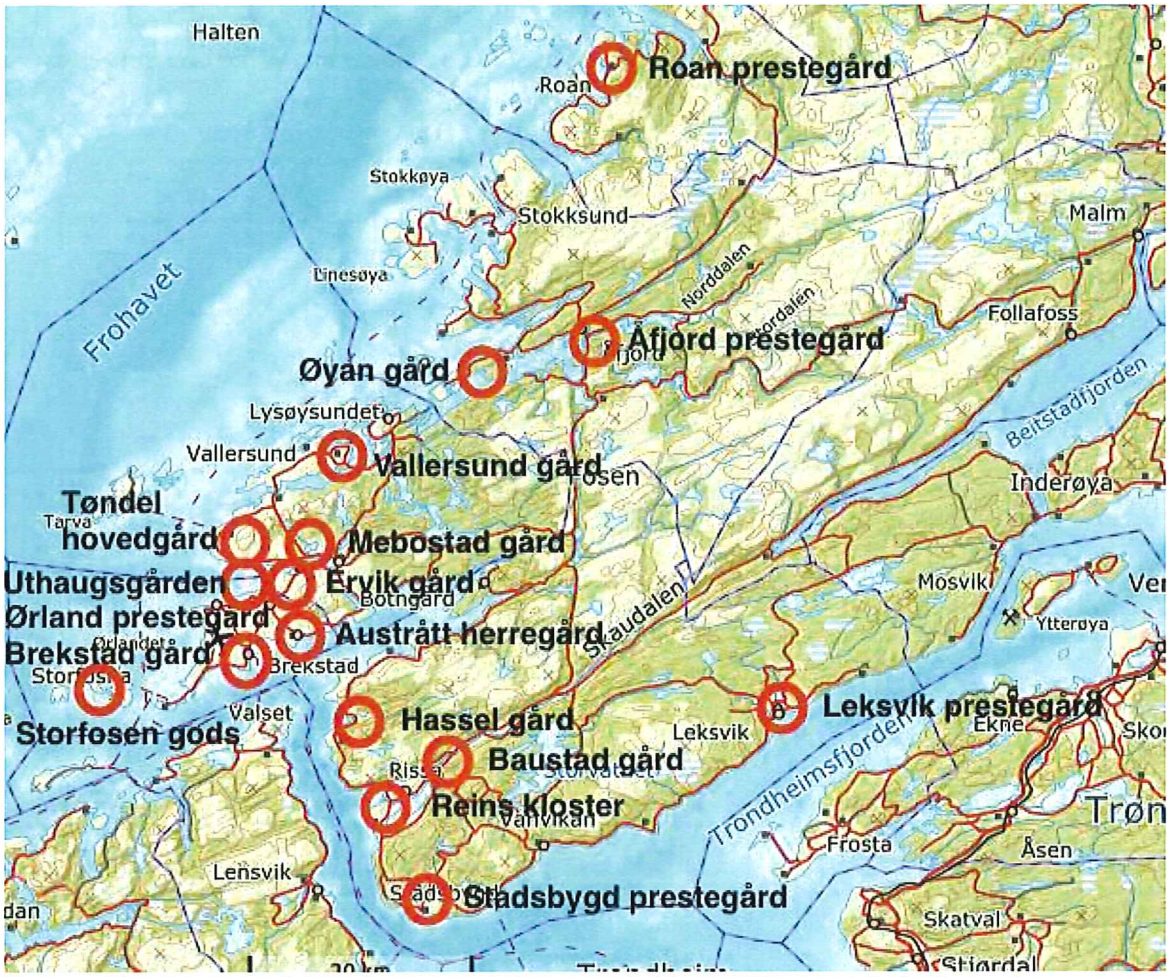
1: Carl Wille Schnitlers tolkning av frukt og grønthagens opprinnelige form fra ca. 1900. 2: Stamme fra vridd kirsebærtre fra 1700-tallet i parken på Austrått. De forskjellige frukttrærne har spredt seg til de omkringliggende haugene og vokser fortsatt der.

Dersom vi får mulighet til å restaurere dette grønne kulturminnet er det naturlig å se på hva vi kan bruke hagen til utover pryd. Det å gjenskape den historiske frukt- og grønnsakhagen kan ha mange næringsmessige fordeler. For det første er det naturlig å satse tyngre på matopplevelser også på Austråttborgen dersom man skal styrke borgens stilling som besøkssted. Det å kunne selge og formidle mat fra herregårdens egen historiske hage bør bli en byggestein i det kjøkkenet som skal utvikles på Austrått. Dette både hva angår salg og foredling av frukt, grønnsaker og urter.

Samtidig er det viktig at de offentlige investeringene i området også kommer private næringsaktører til gode. Vi ønsker derfor å gjøre prosjektet med restaureringen av Austråtthagen til et regionalt utviklingsprosjekt knyttet til fruktdyrking i hele Fosen.

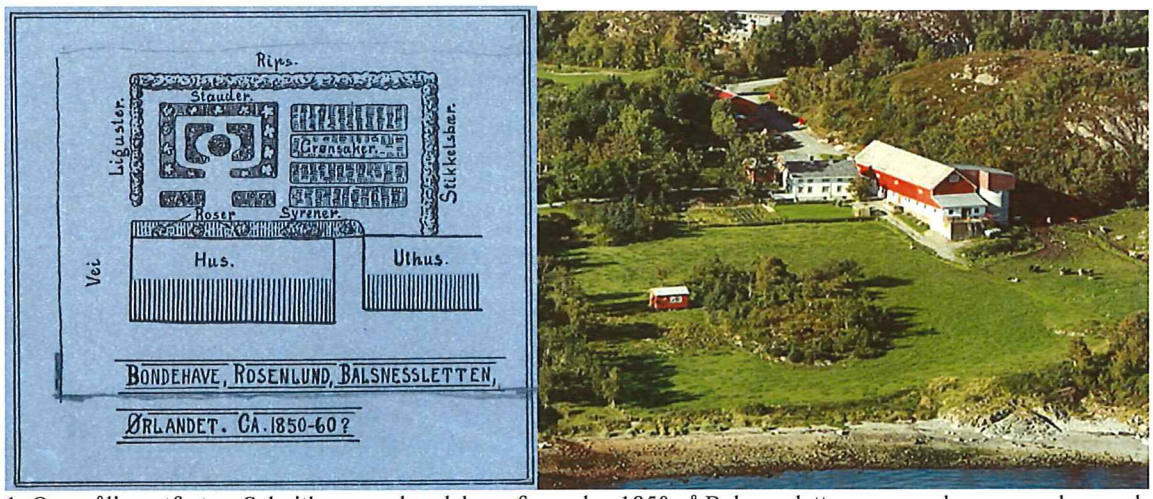
Kartlegging av plantemateriale i Fosens eldste hager

Fosen rommer noen av Trøndelags eldste hageanlegg. I parkene på herregårdene Reins Kloster, Austrått og Storfosen gods finnes det kulturplantemateriale som kan ha røtter helt tilbake til norsk middelalder. I andre storgårds- og embetsmannsgårdshager på Fosen finnes det gartnerplanlagte formalhager med stort innslag av frukttrær fra tidsrommet 1700–1920.

Kart over historiske herregårds- embetsmannsgårds- og storgårdshager på Fosen. Ved alle disse anleggene finnes det spor av gartnerplanlagte formalhager fra 1600-tallet til inngangen på 1900-tallet.

Det finnes også historiske hageanlegg på bondegårder med et stort innslag av fruktsorter. Fire eksempler på dette er knyttet til Austråttområdet hvor en hage er dokumentert og senere forsvunnet og tre andre er delvis bevart.

1: Oppmåling utført av Schnitler av en bondehage fra omlag 1850 på Balsnessletten som var husmannsplass under Austrått. 2: Gården Indre Ottersbo som var en av Austrått eldste husmannsplasser med sine mange fruktplantasjer fra 1880-årene.

Sammen med NMBU ønsker vi å kartlegge botanikken i og utformingen av de storgårds- og bondehageanleggene hvor eierne er villige til å slippe oss til. Formålet med undersøkelsen er todelt:

For det første vil vi med kartleggingen legge grunnlaget for nye utviklingsprosjekter av historiske hager på Fosen. Med dette vil vi også etablere et nettverk for eiere av historiske hager som vi skal koble til det fagmiljøet vi ønsker å bygge opp på Austrått.

For det andre ønsker vi å identifisere alle historiske og stedegne fruktsorter som har overlevd i disse hagene. Dernest vil vi avle og kultivere disse fram igjen og bruke dem i rekonstruksjonen av hagen på Austrått. ***En særlig satsning kan være utprøving av vekstvilligheten til det av vintereplesorter vi finner i de gamle hagene, da dette er en vare som overhodet ikke finnes i det norske markedet i dag.*** Som motytelse vil eierne av de andre hagene få tilbake regenerert plantemateriale fra Austrått som de så kan bruke til å fornye sine historiske hager. Plantematerialet og kunnskapen om disse historiske hagene skal samtidig også formidles til alle andre hageinteresserte i regionen.

Restaureringen av hagen på Austrått som ressurs for privat fruktdyrking

Med sin sørvendte og skjermede plassering mot Trondheimsfjorden er nordkysten av Stjørnfjorden fra Austrått til Dueskaret et godt egnet landskap for fruktdyrking. De mange gamle frukthagene i Austråttområdet, i Høybakken og Stallvika illustrerer dette godt.

Forsøksringen for landbruk på Fosen og den daværende Landbrukshøgskolen på Ås gjennomførte i 1980-årene en undersøkelse av fruktdyrkingspotensialet i regionen og fant at nettopp dette kystområdet er et av de best egnede i Trøndelag.

Framtidig vekstakse for frukt fra testhagen på Austrått til nordkysten av Stjørnfjorden.

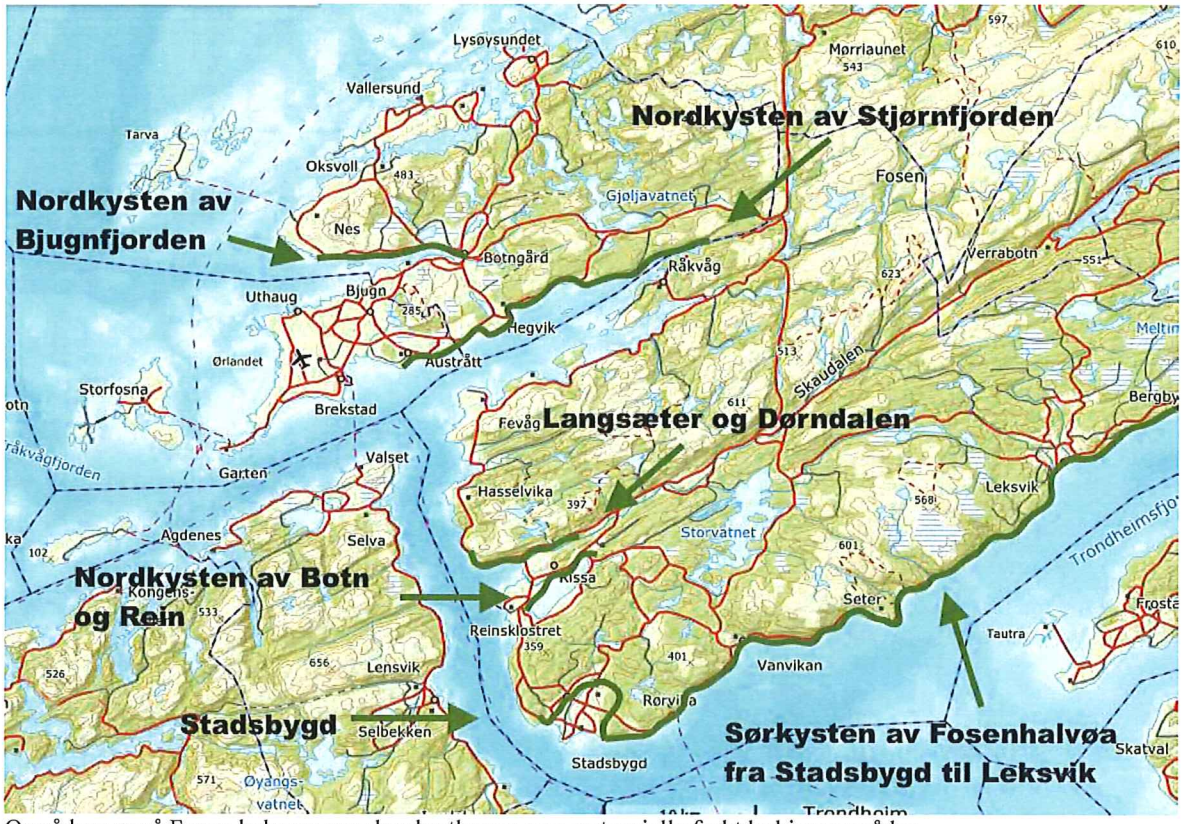
På 1980-tallet var ikke lokalmatbølgen vi nå står oppi enda en tenkt tanke. Tiden er nå moden for å prøve ut disse tankene igjen med bakgrunn i de allerede gjennomførte undersøkelsene fra 1980-årene. En tilleggsfunksjon for rekonstruksjonen av Austråtthagen kan være å bruke den som et testområde for en slik utvikling og som en veilednings- og formidlingsarena for private fruktdyrkere. Dette er også en funksjon som etterspørres i det private markedet. ***Tre grunneiere i Austråttområdet har alt kontaktet landbrukskontoret og kultursenteret med spørsmål om fruktdyrking generelt og gamle fruktsorter fra Austrått spesielt.***

En overordnet målsetting med dette arbeidet er å ikke bringe inn plantemateriale fra andre deler av landet, men fokusere på arter som har overlevd i vårt klima over flere hundre år. Det å ta utgangspunkt i disse og kultivere dem tilbake til et mer produktivt nivå kan legge et godt grunnlag for en privat videreutvikling i næringsøyemed uten at man behøver å tilføre kunstgjødsel eller plantevernmidler i fruktproduksjonen.

De utprøvde og kultiverte frukttrærne skal så plantes inn i den gamle hagen på Austrått som en formidlingshage for disse stedegne kulturplantene, og i tillegg selges fra en egen planteskole til private aktører. Planteskolen skal ha en spesialisert veiledningsfunksjon for alle fruktbønder i regionen.

Kartlegging av fruktdyrkingspotensialet på hele Fosen-halvøya

Sammen med NMBU ønsker vi å kartlegge alle områder i Fosen som grunnet klima og jordsmonn har et godt potensiale for fruktdyrking. Basert på dette skal prosjektet anbefale de beste områdene som så skal satses på i næringsøyemed. Fosen regionråd har gjennom prosjektet Dyrk Fosen et instrument for å kartlegge interessentene, dvs. grunneiere i de utvalgte områdene og bør ta ansvaret for denne delen av prosjektet.

Områder sør på Fosen-halvøya som bør kartlegges som potensielle fruktdyrkingsområder.

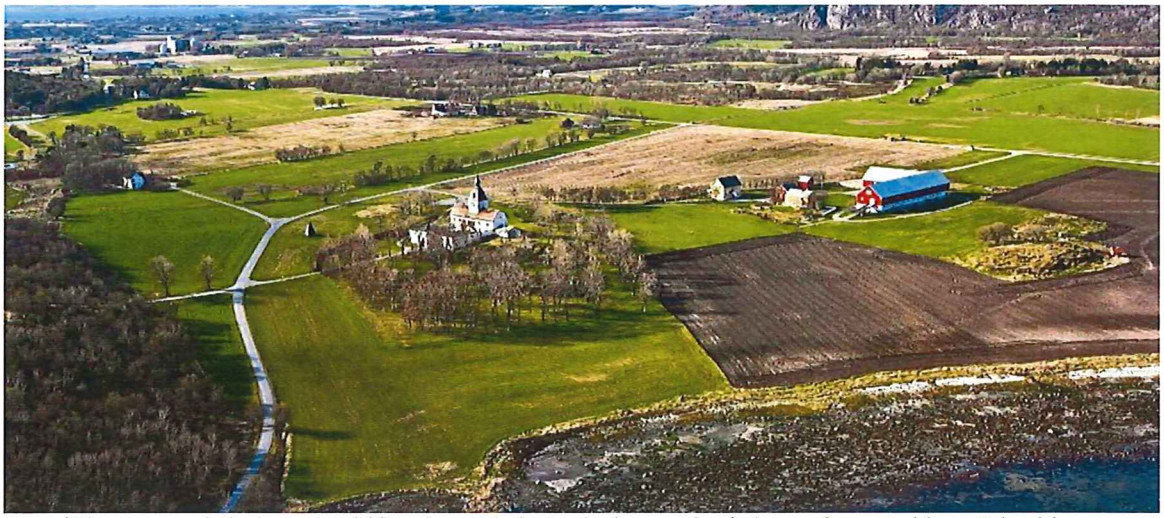
Landskapsområder i Nord-Fosen som kan kartlegges for fruktdyrking

NMBUs fagmiljø for fruktdyrking og historiske hager har meldt sin interesse for prosjektet og ønsker oversendelse av så mye frukt som mulig fra gamle hager på Fosen så raskt som mulig for å kunne begynne artskartlegging. De ønsker å bruke studenter i mye av registreringsarbeidet og ser på muligheter for at prosjektet kan danne grunnlaget for flere masteroppgaver innen både historisk hagekunst og fruktdyrking. NMBU blir en betydelig bidragsyter til prosjektet dersom vi kan dekke reisekostnader og opphold for studenter og lærere under arbeidet.

Denne kartleggingen bør også kunne danne grunnlaget for et eget fag- og aktørnettverk for fruktdyrkere hvor fagmiljøet ved landbrukskontorene og ved Austrått planteskole skal drive organisert veiledning og oppfølging. Dersom prosjektet lar seg realisere bør Fosen regionråd ta ansvaret for å bygge opp et påfølgende veiledningsprogram for markedsføring og produktutvikling rettet mot de som ønsker å satse på fruktdyrking.

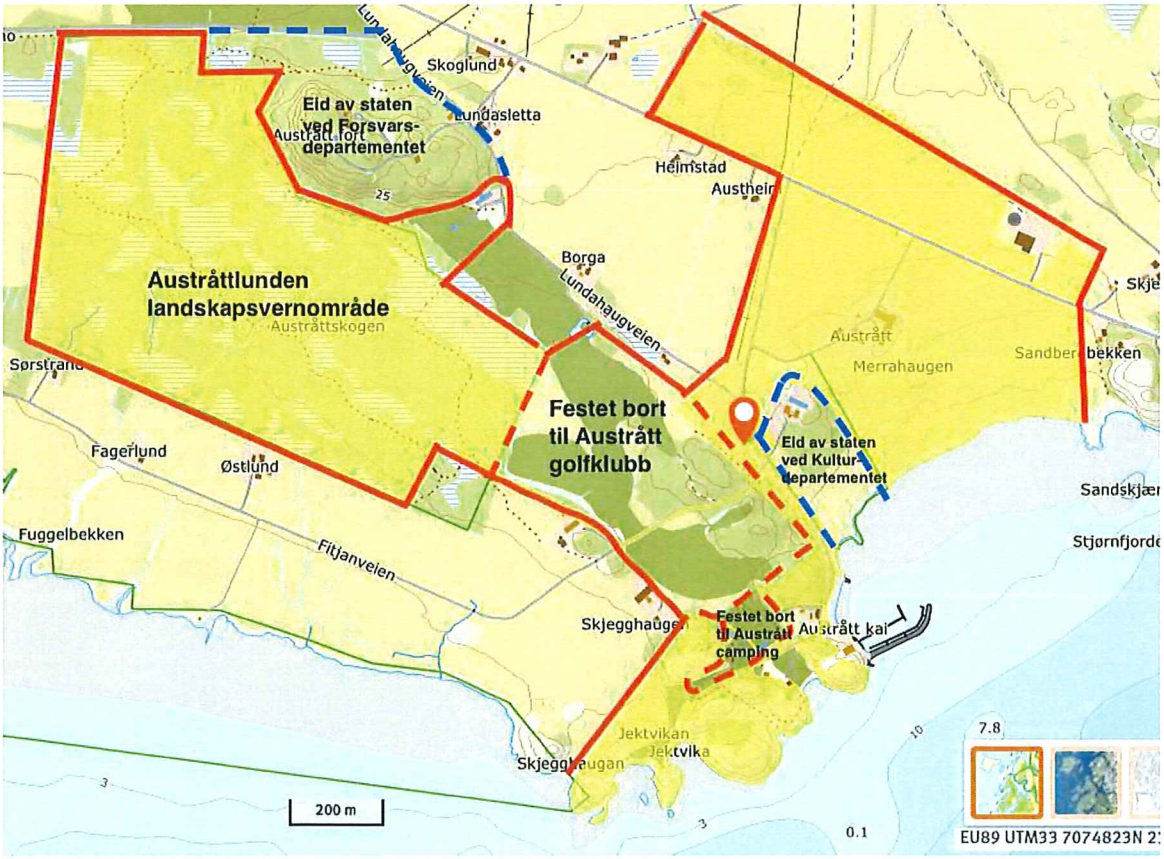
Austrått planteskole – *Ressursbank for historisk fruktdyrking, herregårdslandskap og biomangfold.*

ØKS arbeider nå ikke bare for å restaurere hagen på Austrått, men også det omkringliggende barokke landskapet med sine allésystemer. Skal man rekonstruere dette landskapselementet vil det kreve at man oppformerer og planter ut hundrevis av asketrær. I tillegg til dette vil en bearbeiding av fruktplantematerialet fra Austrått og fra andre historiske hager i Fosen kreve tilsvarende fasiliteter. Summen av dette tilsier at man som et ledd i satsningen på Austrått bør etablere en planteskole på hovedgården.

Austråttborgen med sin hage og driftsanlegget bak. Jordveien rundt gården er fortsatt eid av Ørland kommune. Foto: Dan Ågren.

Ørland kommune er positive til å overføre ansvaret for den kommunale Austråtteiendommen til kulturforetaket dersom vi lykkes med våre ønskede satsninger. Unntatt Austråttlunden landskapsvernområde er det meste av jorda på eiendommen forpaktet bort. Forpaktningsavtalen løper til 2034, men åpner imidlertid for at betydelige arealer med dyrket mark og utmark kan omdisponeres med 12 måneders varsel. Dette gjør at man kan ta ut det arealet man måtte ha behov for som plantefelt for en framtidig planteskole på Austrått.

Området innenfor rød strek er det som er igjen av Austrått hovedgård og eies av Ørland kommune. Deler av arealet er festet bort til Austrått golfklubb og Austrått motell og camping, mens det øvrige er bortforpaktet.

Det gamle driftsanlegget på hovedgården eies av kommunen og disponeres i dag av Yrjar Heimbygdslag og en privat utleieaktør. I tillegg til dette arrangeres det messeaktivitet og sesongvise mønstringer på gården. Arealet i bygningsmassen er allikevel så betydelig at man uten problemer vil kunne finne driftsarealer for planteskolen og for gartnerstaben som skal arbeide med landskapet her. Anleggelsen av veksthus og plantefelt må planlegges i samråd med antikvariske myndigheter, men arealet er tilgjengelig. Plantefelt er også arealeffektivt da det beregnes at et mål jord kan romme opp til 1000 trær. Man kan dermed opprettholde kornproduksjon og beite mer eller mindre som i dag til tross for en slik etablering.

Den første Austrått planteskole ble drevet i 10 år i 1980- og 90-årene av gartner Ingar Lium. Lium har senere arbeidet ved Ørland-Bjugn Landbrukskontor og arbeider nå på pensjonistlønn i forskjellige prosjekter på landbrukskontoret. Lium har sagt seg villig til å bidra med den kunnskapen og erfaringen han har for å reetablere en planteskole og drive en slik virksomhet i Austråttlandskapet.

En viktig satsning for ØKS er å styrke artsmangfold i både hager og jordbrukslandskapet på Austrått gjennom veiledning, ressursoverføringer og målrettede tiltak rettet mot grunneiergruppen. ØKS ønsker blant annet å bruke hagen og den kommunale Austråtteiendommen som et testområde for slik virksomhet. Med bakgrunn i dette er det naturlig at planteskolen også kan tilby fruktdyrkere i hele Fosen planer for hvordan man sørger for et rikt artsmangfold i plantasjene. NMBU har landets fremste fagmiljø for styrking av biologisk mangfold i hage- og jordbruk og skal bistå ØKS i arbeidet rettet mot slike mål.

Driften av planteskolen
Det er naturlig å se driften av planteskolen og herregårdslandskapet i sammenheng. Den gartnerfaglige staben som over år først skal bygge opp, også skjøtte og videreutvikle Austråtthagen, alléene og landskapet rundt bør også ha ansvar for driften av planteskolen. Driften av hagen vil kreve veksthus som kan drives sammen med planteskolen. Denne staben skal også kunne planlegge og utføre restaureringsprosjekter av historiske hager andre steder i regionen og bruke planteskolen som dyrkingsarena for det av planter og trær som trengs til slik virksomhet.

Det er alt innledet et samarbeid med to pensjonerte gartnere i Austråttområdet som har begynt bearbeidingen av omlag 5 000 asketrær hvorav halvparten er hentet fra de eldste trærne på Austrått og den andre halvdelen fra Reins Kloster i Rissa. Dette er de to eneste herregårdene på Fosen som har eller har hatt store allésystemer og vi har derfor alt begynt bearbeidelsen av dette frømaterialet for å forberede etableringen av plantefelt til allétrær for begge landskapsområder.

Organisering av prosjektarbeidet
Dette prosjektet har to faser. En innsamlings-, planleggings- og organiseringsfase og en implementeringsfase. Denne søknaden retter seg mot fase 1.

Vi ønsker å henvende oss til alle hagelag på Fosen for å be om hjelp til å kartlegge gamle frukttrær. Dette ønsket og prosjektet som sådan ble formidlet til alle hagelag i regionen i mars da disse var samlet i Åfjord. Tanken med dette er at hagelagene skal kunne tilbys timebetaling til klubbkassen for å kartlegge gamle frukttrær og for å samle inn frukt til artsidentifikasjon.

NMBU skal utover artsidentifisering kartlegge de viktigste historiske frukthagene i regionen. Dette for å utvikle egne restaureringsplaner og skaffe mer viten om hagebrukshistorien i Fosen.

En slik kartlegging vil være av stor betydning for framtidige produsenters muligheter for produktutvikling og fortellinger om det de skal kultivere og selge.

NMBU skal sammen med innleid landskapsarkitekt planlegge anleggelsen av planteskolen på Austrått. Målet er at hagene skal være ferdig kartlagt og et bredt spekter av historiske fruktsorter av høy kvalitet være identifisert ved utgangen av året 2020.

Sluttproduktet av arbeidet i fase 1 skal være:

1: Klargjøring og identifisering av fruktplantemateriale.
2: Detaljprosjektering av Austrått planteskole.
3: Detaljprosjektering av frukthagen på Austrått.
4: Identifisering av områder i hele Fosen hvor klima og jordsmonn egner seg for fruktdyrking.
5: Kartlegging av interessenter i de utvalgte områdene.
6: Organisering av interessentnettverk, dette både for potensielle fruktdyrkere og eiere av historiske hager.

Organisering av prosjektet

Fruktdyrkingsprosjektet eies og ledes av ØKS med Fosen regionråd, landbrukskontorene i Fosen og NMBU som partnere.

ØKS søkte i 2019 Kulturdepartementet om en gartnerfaglig stilling rettet mot Austråtthagen. Siden kartleggingen i dette prosjektet er en del av forberedelsen til restaureringen av hagen på Austrått er det naturlig at gartneren blir koordinator for dette prosjektet.

Prosjektet bør ha en styringsgruppe med representanter fra fylkeskommunen og Fosen regionråd.

Prosjektet bør ha en ressursgruppe bestående av utvalgte representanter fra landbrukskontorene, bondelaget og NMBU.

Framdriftsplan

Fase 1:
Høsten 2019: Kartlegging av klimasoner og jordsmonn i utvalgte områder i Fosen.
Høsten 2019: Etablering av informantnettverk med hagelag.
Høsten 2019: Utvelgelse av de viktigste hagene i Fosen for kartlegging.
Høsten 2019: Innsamling av frukt fra utvalgte hager for artsidentifikasjon.
Våren 2020: Møter med Landbruksdepartementet om finansiering til oppbygging og drift av Austrått planteskole.
Våren 2020: Prosjektering av frukthagen på Austrått
Våren 2020: Møter med Kulturdepartementet om finansiering til restaurering av den historiske frukthagen på Austrått.
Våren 2020: Studentekskursjoner i utvalgte hager på Fosen.
Våren 2020: Kartlegging av interessenter for fruktdyrking i utvalgte landskap.
Våren 2020: Detaljprosjektering av Austrått planteskole.

Fase 2:
Høsten 2020: Anleggelse av planteskole på Austrått
Høsten 2020: Oppstart i restaureringen av frukthagen på Austrått
Våren 2021: Oppstart i oppformering av fruktplantemateriale.
Våren 2021: Etablering av fruktdyrker-nettverk i Fosen